

CİNAYƏTDƏ İŞTİRAKÇILIĞIN SUBYEKTİV ƏLAMƏTLƏRİ

Açar sözlər: *təqsir, iştirakçılıq, subyektiv cəhət, qanun, məsuliyyət*

Key words: *guilt, participation, subjective aspect, law, responsibility*

Ключевые слова: *виновность, соучастие, субъективный аспект, закон, ответственность*

Giriş

İştirakçılıqla törədilən cinayətlər öz xarakteri baxımından daha təhlükəli olur. Uzun müddət hüquqi doktrinada iştirakçılığın subyektiv cəhəti mübahisə predmeti olmuşdur. Belə ki, bir sıra müəlliflər ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə də iştirakçılığın mümkün ola biləcəyini qeyd edirdilər. Lakin son dövrlər demək olar ki, bu mövzuda vahid fikir formalaşmışdır. Əksər ölkələrin qanunvericiliyində, eləcə də hüquqi doktrinada iştirakçılığın yalnız qəsdən törədilən əməllərdə mövcudluğu öz əksini tapmışdır. Hazırda Respublikamızın Cinayət qanunvericiliyində də bu mövqe öz əksini tapmışdır.

Ötən əsrdə iştirakçılığın subyektiv cəhəti ətrafında fikir ayrılıqları mövcud olmuşdur. Belə ki, bəzi müəlliflər ehtiyatsızlıqla törədilən cinayətlərdə də iştirakın mümkün ola biləcəyini qeyd edirdilər. Lakin hazırda demək olar ki, iştirakçılığın subyektiv cəhət ətrafında mübahisələrə son qoyulmuş böyük əksəriyyət yalnız qəsdən törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyünü qəbul etmişlər.

Hazırda qüvvədə olan Respublikamızın Cinayət Məcəlləsi də bu mövqeyi dəstəkləyir. Belə ki, CM-nin 31-ci maddəsində deyilir: “İki və daha çox şəxsin qəsdən cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakı iştirakçılıq sayılır”. Göründüyü kimi burda “qəsd” əlaməti iki dəfə işlədilmişdir. Bununlada ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü məsələsi tamamilə aradan qalxmışdır.

Qeyd edək ki, 1958-ci il “SSR İttifaqı və müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyinin Əsasları”nın qəbuluna qədər cinayət qanunda iştirakçılığın anlayışının ümumi tərifini verilmirdi. Məhz bu “Əsaslarda” iştirakçılığa ilk dəfə anlayış verildi (6, s 350). Həmin Əsasların 17-ci maddəsində deyilirdi: “İki və daha çox şəxsin cinayət törətməkdə qəsdən birgə iştirakı iştirakçılıq hesab olunur.” Bu tərif natamam olmaqla ehtiyatsızlıqdan törədilən cinayətlərdə də iştirakçılığın mümkünlüyü məsələsinə yol açmışdır. Lakin hazırda hüquqi doktrinada böyük əksəriyyət iştirakçılığın yalnız qəsdə edilən cinayətlərdə mümkünlüyü məsələsini qəbul etmişdir və demək olar ki, bu məsələ ətrafında mübahisələrə son qoyulmuşdur.

İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə qəsdin intellektual və iradəvi cəhəti vardır. Belə qəsdin iradəvi cəhətinin ünsürlərinə aşağıdakılar aiddir: (6, s 355)

a) hər bir iştirakçı özünün yol verdiyi və digər iştirakçının fəaliyyətinə kömək edən əməlinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir;

b) digər iştirakçıların da (heç olmazsa birinin) fəaliyyətinin kriminal xarakterdə olduğunu dərk edir;

c) özünün və başqalarının birgə fəaliyyəti ilə baş verəcək, hamı üçün olan nəticənin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir.

İradəvi cəhəti isə aşağıdakı ünsürlərdən ibarətdir:

a) şəxs özünün ictimai təhlükəli olan əməlini həyata keçirməyi arzu edir;

b) ictimai təhlükəli fəaliyyətilə digərinin əməlinin baş verməsinə kömək edən şərait yaratmaqla, belə əməlin törədilməsini arzu edir;

c) birgə səylə baş verən ictimai təhlükəli nəticə əvvəlcədən arzu edilir, yaxud birgə səylə belə nəticəyə şüurlu surətdə yol verilir.

“İki və daha çox şəxsin cinayətdə qəsdən iştirakı” iştirakçılığın subyektiv əlamətidir. Qəsdən törədilən cinayətlərdə şəxs əməlinin və ya onun nəticələrinin ictimai təhlükəli olmasını dərk edir, iradəvi cəhətdən ya bunları arzu edir ya da, şüurlu surətdə bunlara yol verir. P.F.Telnov qeyd edir ki, çox az hallarda olsa da, iştirakçılar cinayəti dolay qəsdlə törədirlər.

Bəzi müəlliflərə görə iştirakçılıqda qəsdin növü ictimai təhlükəli nəticəyə deyil, icraçının əməlinə psixi münasibət ilə müəyyən olunur. İcraçının əməli isə ya arzu olunan ola bilər, ya da ona şüurlu surətdə yol verilə bilər (4, s 63). M.İ.Kovalyova ggrə müasir doktrina və qanunvericilik iştirakçılıqda dolay qəsdin mümkünlüyünü istisna etməlidir. Müəllif hesab edir ki, iştirakçıların qəsdinin konstruktiv elementini cinayət törətmək və ya onun törədilməsində iştirak etmək niyyəti təşkil edir. Başqa şəxsə cinayət törətmək

qətiyyətinin yaradılması və ya buna köməklik etmə iştirakçılığın motiv və məqsədindən asılı olmayaraq həmişə onda birbaşa qəsdin mövcudluğunu təsdiq edir(4, s 63). Ədəbiyyatda belə fikir vardır ki, cinayətkar nəticəyə iradəvi münasibətindən asılı olaraq birbaşa və dolayı qəsdin fərqləndirilməsi iştirakçılığa görə məsuliyyət məsələsinin həllində həlledici ola bilməz. Dolayı qəsdlə törədilən cinayətlərdə iştirakçılığın mümkünlüyü məsələsi məsələsində mübahisəli məqam iştirakçılığın ümumqəbul olunmuş əlamətlərindən biri olan hamı üçün ümumi nəticənin, eyni məqsədin mövcudluğudur. Bu növ cinayətlərdə iştirakçılığın mövcudluğu qəbul edildikdə, onda ümumi nəticənin heç də bütün iştirakçılar üçün eyni məqsəd olmadığı aydın görünür. Fikrimizcə, iştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə adətən iştirakçıların hamısı birbaşa qəsdlə, az hallarda isə dolayı qəsdlə hərəkət edirlər. Burada əsas məqam ondan ibarətdir ki, hər bir iştirakçı cinayəti təkbaşına törətmədiyini və ümumi nəticəyə birgə fəaliyyət ilə nail olduğunu dərk edir.

Məlumdur ki, cinayətdə iştirakçılıq ən azı iki nəfərin iştirakı ilə mümkündür. “Qəsdən birgə iştirak etmə” əlaməti iştirakçılıqda ikitərəfli əlaqənin olmasını, ümumi ictimai təhlükəli nəticəyə nail olunması prosesində ən azı iki nəfərin qarşılıqlı fəaliyyətdə olduğunu və qarşılıqlı dərk etməni nəzərdə tutur(2, s 84). Məsələn, A adlı şəxs B-yə öz nəqiliyyət vasitəsini vermişdir, lakin nəqiliyyət vasitəsinin cinayətdə istifadə ediləcəyindən xəbərsiz olmuşdur. Bu halda iştirakçılıqdan söhbət gedə bilməz, çünki şəxs cinayətin ediləcəyindən tamamilə xəbərsiz olmuşdur.

İştirakçılıqda, iştirakçılar arasında əvvəlcədən bir razılaşmanın olması mütləq şərt deyildir. Belə ki, hətta artıq icrasına başlanmış ictimai təhlükəli əməlin törədilməsində iştirak etmək etmək də iştirakçılıq hesab edilə bilər. Burada əsas məsələ iştirakçıların razılaşması olmayıb qəsdən edilən bir cinayətdə iştirak etdiyini bilməsi və istəməsidir. Məsələn, cəzacəkmə müəssisəsindən qaçan şəxslə əvvəlcədən razılaşmadığı halda qaçış zamanı mühafizəçilərin diqqətini yayındıran şəxs köməkçi olaraq cinayətdə iştirak etmiş olur(7, s 749). Burada əsas məsələ şəxsin əməlin qanunla qadağan olduğunu dərk etməsi buna bilərəkdən və şüurlu surətdə yol verərsədir.

İştirakçıların hamısının bir-birini tanımaması və ya digərlərinin kriminal fəaliyyətindən xəbərdar olmaması da mümkündür. Məsələn, təhrikçi məlum cinayətdə köməkçinin rolunu bilməyə bilər(6, s 355). Təşkilatçı, təhrikçi və köməkçinin bir-birindən xəbərdar olmaları vacib olmasa da, icraçının varlığından xəbərdar olması vacibdir. Bu zaman digər iştirakçıların icraçını şəxsən tanımaları da önəmli deyildir. Əsas məsələ onların icraçının varlığından xəbərdar olmaları və həmin icraçının (icraçıların) cinayət törədəcəyini və ya hazırda cinayət törətdiyini bilmələri və dərk etmələri yetərlidir. Cinayətdə iştirak etmək istəyi ən gec cinayət törədilənədək ortaya çıxmalıdır. Cinayət törədildikdən sonra cinayət törətməyə iştirak mümkün deyildir. Əvvəlcədən vəd etmədən icraçını, cinayətin alət və vasitələrini, cinayətin izlərini və cinayət yolu ilə əldə edilən əşyanı gizlətmək müstəqil cinayət tərkibini yaradır. Azərbaycan Respublikası CM-nin 307-ci maddəsində “Cinayət barəsində xəbər verməmə və ya qabaqcadan vəd etmədən cinayəti gizlətmə”yə məsuliyyət müəyyən edilmişdir. Analoji müddəə Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin 316-ci maddəsində “Cinayəti gizlətmə” adı altında nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, AR CM-nin 307-ci maddəsində yalnız ağır və ya xüsusilə ağır cinayətin hazırlanmasını və törədilməsini bilərək həmin cinayət barəsində xəbər verməmə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur. Böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət barəsində xəbər verməmə və ya gizlətmə cinayət məsuliyyəti yaratmır. Həmçinin 307-ci maddənin qeydində deyilir: Arvadı (əri), övladları, valideyinləri, və qanunvericiliklə dairəsi müəyyən edilmiş digər yaxın qohumları tərəfindən hazırlanmış və ya törədilmiş cinayət barəsində xəbər verməyən şəxs bu Məcəllənin 307.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz.

İştirakçılığın mühüm məsələlərindən biri də birgə törədilən cinayətdə hüquqi əhəmiyyətli halların iştirakçılara hansı həddə aid edilməsidir. Bu problemin həlli üçün açar rolunu təqsirin həcmi anlayışı, yəni törədilmiş ictimai təhlükəli əməlin hüquqi əhəmiyyətli obyektiv xüsusiyyətlərinə psixi münasibətlərin məcmuyu oynayır(4, s 71).

Məlumdur ki, hər bir iştirakçının təqsirinə yalnız şüuru ilə əhatə olunan hallar aid edilə bilər. İştirakçılıq o zaman mövcud olur ki, iştirakçıların hər biri cinayətin onun tərəfindən təkbaşına deyil, digər şəxslərlə birgə törədilməsi barəsində məlumatı olur. Lakin bəzi alimlər bunu cinayətin bütün iştirakçıları üçün mütləq zəruri əlamət hesab etmirlər(4, s 71). Məsələn, F.Q.Burçak, B.A.Kurinov, Q.A.Kriqer, A.P.Kozlov və başqaları hesab edir ki, cinayətin törədilməsində iştirak edən şəxslərin digər iştirakçıların cinayət əməlləri barədə məlumatlı olması yalnız birgə icraçılıq üçün zəruri olan əlamətdir. İştirakçılığın digər formaları üçün isə bu əlamət mütləq deyildir. B.A.Kurinov gəstərmişdir ki, iştirakçılığın digər formaları üçün icraçının törətməyə hazırladığı cinayət barədə təhrikçinin və köməkçinin məlumatlı olmaları və ona şüurlu surətdə yol vermələri kifayətdir. İcraçının təhrikçi, köməkçi, və təşkilatçının fəaliyyəti barədə məlumatlı olması isə iştirakçılıq institutunun hüquqi təbiətindən irəli gəlir.

Bəzi müəlliflər motiv və məqsədi də təqsirin məzmununu müəyyən edən elementlər sırasına daxil edir. Ona görə iştirakçılıqla törədilən cinayətlərin subyektiv əlamətlərindən biri də motiv və məqsəd sayılır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, iştirakçıların motiv və məqsədi bir-birindən fərqlənə bilər. Cinayət hüququ nəzəriyyəsində əsasən bu mövqe üstünlük təşkil edir. Yəni cinayətdə iştirakçıların motiv və məqsədi üst-üstə düşə də bilər, düşməyə də bilər. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərdə iştirakçıların motivləri fərqlənə bilər, lakin kriminal nəticə hamı üçün eyni olmalıdır. Burada hamı üçün eyni olan kriminal nəticə cinayət məsuliyyətini yaradan hüquqi fakt kimi çıxış edir.

Nəticə

Ölkəmizdə cinayət qanunvericiliyi ilə qadağan olunmuş cinayət hesab edilən əməlin iştirakçılıqla törədilməsi cəzanı ağırlaşdıran hallardan biridir. Bu da belə əməlin ictimai təhlükəliliyinin xarakteri və dərəcəsindən irəli gəlir. İştirakçılıqla törədilən cinayətlərin qarşısının alınması hüquq mühafizə orqanlarının qarşısında duran əsas məsələlərdəndir. Bunun üçün cinayətkarlığı doğuran səbəb və şərait öyrənilməli, məhkəmə təcrübəsi araşdırılaraq ümümləşdirilməlidir. Cinayətkarlığın statistikasını öyrənilməlidir. Məhkum olunmuş şəxslər tərəfindən yenidən cinayət törədilməsinin səbəbləri öyrənilməli və onların qarşısının alınması üçün profilaktik tədbirlər görülməli, təyin edilmiş cəzanın səmərəliliyi məsələsi araşdırılmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. <http://www.e-qanun.az/code/11>
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. I hissə. Bakı “Hüquq Yayın Evi” nəşriyyatı, 2018. 702 s.
3. Ağayev. İ. B. Cinayət hüququ. Ümumi və xüsusi hissə. Bakı “Nurlar” 2010. 831 s.
4. Əliyev. N. K. Cinayət hüququnda iştirakçılıq problemi: Müasir yanaşma. Monoqrafiya. Bakı, Təknur, 2011. 255 s.
5. Qasimov. A. E. Dəstə tərəfindən törədilən ictimai təhlükəli əməllərlə cinayət-hüquqi mübarizə. Bakı “Hüquq ədəbiyyatı nəşriyyatı” 2002. 158 s.
6. Səməndərov. F. Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı “Hüquq Yayın Evi” nəşriyyatı, 2018. 724 s.
7. Hüseynoğlu. E. Rusya Federasyonu Ceza Hukukunda suçə iştirak. Ankara Universiteti. Hukuk Fak. Dergisi, 67 (4) 2018. s 735-782.
8. Mustafa Özen. 5237 Sayılı Türk Ceza Kanununun İştirak Kurumuna Bakışı. TBB Dergisi, Sayı 70, 2007. s 239-253
9. Türk Ceza Kanunu

Subjective signs of participation in crime

Summary

Crimes involving participation are more dangerous in their nature. The subjective aspect of participation in legal doctrine has long been a subject of debate. As some authors have pointed out, participation in careless crimes can also be possible. The law of most countries as well as the legal doctrine states that participation is only possible through deliberate acts. This position is also reflected in the criminal legislation of the Republic.

Субъективные признаки причастности к преступлению

Резюме

Преступления, связанные с участием являются более опасными по своей природе. В течение длительного времени субъективный аспект участия в правовой доктрине был предметом обсуждения. Как отмечают некоторые авторы, участие в неосторожных преступлениях также возможно. Закон большинства стран, а также правовая доктрина гласят, что участие возможно только посредством преднамеренных действий. Это также отражено в уголовном законодательстве республики.

Rəyçi: prof. Ş.T.Səmədova

Göndərib: 26.02.2020

Qəbul edilib: 28.02.2020